

جستجوی معیارهایی برای تهیه الگوی مسکن روستایی استان کردستان «میدان مطالعه شهرستان‌های دیواندره- بیجار »^۱

صلاح الدین ویسی*

۱۳۸۷/۱۱/۶

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۸۷/۸/۱۰

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده:

بازنگری سیاستهای اجرا و ساخت مسکن در زمینه مقاوم سازی و بهینه سازی؛ با توجه به زلزله خیز بودن کشور ایران بخصوص پس از زمین‌لرزه بم از اولویت برنامه‌های وزارت خانه‌های مرتبط به ساختمان به شمار می‌رود. برهمین اساس بنیاد مسکن انقلاب اسلامی تهیه الگوهای مسکن روستایی را به عنوان یک پژوهه کاربردی مورد مذاقه قرار داد. بدین منظور تهیه الگوهای مسکن روستایی استان کردستان، از طریق مطالعات میدانی و استمداد از روش کتابخانه‌ای توسط معاونت پژوهشی دانشگاه کردستان آغاز گردید. در این پژوهش با رویکردی سامان‌گرایانه سعی شده الگوها هر چه بیشتر منطبق با شرایط زیست بومی، نیازهای معیشتی و خصوصیات محیطی باشند. برای نیل به این هدف مطالعه خصوصیات کالبدی - اجتماعی - جغرافیایی به عنوان سه پایه اساسی طراحی الگوی مسکن مد نظر قرار گرفت.

نتایج مطالعات دستیابی به نوعی از الگوهای برگرفته از مسکن بومی است که با شرایط زندگی امروزی وفق داده شده است. در شهرستانهای دیواندره و بیجار به تاثیر از شرایط جلگه‌ای؛ مسکن بومی منتج از توسعه زمان - مکان سلولهای فضایی است که هر سلول وابسته به عوامل جغرافیایی؛ معیشتی یا نوعی متغیر وابسته به آنهاست. این دو متغیر شکل و تعداد سلولهای مبنا را تعیین می‌نمایند. هر سلول فضایی در کنار سلولهای دیگر معنا یافته و متكامل گردیده است. در این نظام زنجیروار سلول مانند که اصطلاحاً «سلولاریزاسیون»^۲ نامیده می‌شود؛ سلوهای مانند واحدهای یک پازل معنادار با هم ترکیب می‌شوند تا به یک کلیت از پیش برنامه‌ریزی شده قوام بخشنند. لذا بسته به نیاز مالک به هر الگوی معین چند سلول می‌تواند کم یا اضافه گردد به شرطی که به حداقل نیازهای زیستی خدمه‌ای وارد نشود. واضح است که رعایت تمامی موارد مرتبط با مقایم سکونت و هویت، شرایط آسایش، توسعه پایدار و شرایط مطلوب سازه‌ای در طراحی الگوها مدنظر است.

مقدمه

برنامه ریزان و طراحان در سیاست‌های مسکن و روشهای اجرایی آن بازنگری نمایند. بر همین اساس مقاوم‌سازی مسکن روستایی جزو اولویتهای

فعالیت گسلهای جوان فلات ایران و قوع

زلزله‌های مرگبار در سالهای اخیر موجب شد که

* کارشناس ارشد معماری از دانشگاه علم و صنعت؛ عضو هیئت علمی گروه معماری و شهرسازی دانشگاه کردستان.

داده‌های خام و استفاده از نتایج نهایی اطلاعات بدست آمده در طراحی الگوها.

شناخت

استان کردستان بین طول جغرافیایی 34° درجه و 44° دقیقه تا 36° درجه و 30° دقیقه و عرض جغرافیایی 45° درجه و 31° دقیقه تا 48° درجه و 16° دقیقه قرار گرفته است. استان کردستان با مساحت 28203 کیلومترمربع از استانهای مهم کشور در زمینه تولیدات کشاورزی و منابع آبی به شمار می‌رود. استان دارای 9 شهرستان، 23 شهر، 1740 روستای دارای سکنه (جدول شماره 1) و همچنین دارای $1/438/000$ نفر جمعیت می‌باشد که تعداد $582/000$ نفر آن جمعیت روستایی است.

مطالعات مسکن روستایی استان کردستان با همت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی از سال 1383 توسط «گروه پژوهشی معماری و طراحی محیط» وابسته به جهاد دانشگاهی پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران آغاز گردید

مطالعات مسکن روستایی استان کردستان با همت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی از سال 1383 توسط «گروه پژوهشی معماری و طراحی محیط»

جدول شماره 1 : جمعیت روستایی استان کردستان

جمعیت کل استان (نفر)	جمعیت شهری (نفر)	جمعیت روستایی (نفر)	تعداد روستاهای روستایی	جمعیت متوسط هر روستا (نفر)	بعد خانوار روستایی	تعداد واحدهای متوسط هر روستا
$1/438/000$	$856/000$	$582/000$	1740	335	$5/2$	65

مأخذ: سرشماری نفوس و مسکن 1385

برنامه‌های کلان بنیاد مسکن انقلاب اسلامی قرار گرفت. لذا بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان کردستان با مشاور دانشگاه کردستان و تیم دانشگاهی معماری و شهرسازی به منظور تهیه الگوهای مسکن روستایی استان، وارد مذکور شد. مشاور کارهای خود را در سه زمینه ذیل شروع نمود.

الف: بررسی میزان دقت و صحت عملکرد مطالعات میدانی جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران در زمینه شناخت وضعیت موجود مسکن روستایی استان و بررسی میزان دقت اطلاعات برداشت شده توسط جهاد دانشگاهی از طریق بازدید از نمونه‌ها و بررسی ضوابط و معیارهای تدوین شده در خصوص طراحی مسکن. مطالعه دفترچه مطالعات جهاد دانشگاهی نشان داد که اکثر نمونه‌های برداشت شده جزو بافت با ارزش و قدیم روستاهای هستند لذا به منظور قضایت صحیح در مورد مسکن بومی برداشت چند نمونه دیگر از بافت میانی و جدید روستاهای برای اطلاع از وضعیت ساخت و سازهای اخیر روستایی در دستور کار قرار گرفت.

ب: استخراج ضوابط و تدوین و تکمیل معیارهای لازم برای طراحی الگوی مسکن روستایی با عنایت به مطالعات مبنا که توسط جهاد دانشگاهی بخشی از آن تدوین شده بود.

ج: دسته بندی اطلاعات و معیارها و ماتریسی کردن آنها به منظور استخراج نتایج و کاربردی کردن

است. در تقسیم بندهی به مواردی از جمله شرایط محیطی، خرده اقلیم، نیازهای معیشتی، همسانی معماری سنتی و ... توجه شده است. مثلاً بخش شرقی استان دارای آب و هوای سرد معتدل با زمینهای هموار دشت گونه و معماری سنتی تک واحدی (شیوه ویلایی) یک طبقه‌ای با معیشت دامداری - کشاورزی است. خانه‌های روستایی این منطقه در داخل روستای جلگه‌ای محل استقرار خود به صورت دانه‌ای پراکنده شده اند و روستا مساحت زیادی را در برگرفته است. در حالیکه شهرستانهای غربی استان مانند مریوان دارای آب و هوای سرد با زمینهای کوهستانی و معماری پله‌ای شکل کوهپایه‌ای با فرم ساختمانی مکعب شکل و ساختمانهای چند طبقه و واحدهای چسبیده به هم هستند. معیشت غالب ساکنان این مناطق کشاورزی-باغداری یا پیله‌وری می‌باشد. تراکم واحدها در این روستاهای بسیار بالا است. در این مقاله بیشتر بر بخش‌های شرقی استان تاکید می‌شود.

جهت اطلاع از سلائق مالکین و همچنین استخراج آمار مرتبط با ساختمانهای مسکونی موجود از جمله سطح زیر بنای واحدها، مساحت فضاهای تفکیک کاربری، نسبت عرصه و اعیان، مساحت بازشوها، تعداد طبقات، فضاهای معیشتی و مساحت آنها، سرانه فضای دام و ... و نیز اطلاع از شیوه‌های اجرایی بومی و شناخت مصالح و جزئیات اجرایی دو نوع پرسشنامه از سوی تیم طراحی تدوین گردید. پرسشنامه نوع اول مختص به مالکین بود و بیشتر حاوی اطلاعات مربوط به حوزه زیستی و معیشتی بوده و هدف از آن تهیه آمار و سرانه‌های وضع موجود و آگاهی از نیازها، نواقص و آروزهای مالکین

وابسته به جهاد دانشگاهی پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران آغاز گردید. نتیجه مطالعات مشاور مذکور در ۹ جلد منتشر گردید. جلد نهم به ضوابط طراحی و اجرایی مسکن روستایی اختصاص یافته است. در جلد نهم نمونه‌های پیشنهادی الگوی مسکن مطلوب از سوی مشاور ارائه گردیده است. تعداد الگوهای ارائه شده هفت الگو برای کل استان می‌باشد. از آنجا که شرایط اقلیمی، معیشتی و جغرافیایی استان کردستان متنوع است لذا این تعداد الگو نسبت به تنوع شرایط بسیار اندک می‌باشد و نمی‌تواند پاسخگوی کلیه نیازها باشد به همین دلیل جستجوی راه حل‌های دیگری که پاسخگوی نیازها باشد ضروری به نظر می‌رسد. در سال ۱۳۸۵ دولت اعطای وامهای شصت میلیون ریالی با سود ۵ درصد به روستاییان را با هدف مقاوم سازی و بهسازی مسکن روستایی تصویب نمود. این امر موجب شتاب گرفتن سیاست‌های اجرایی تهیه الگوی مسکن روستایی گردید لذا مشاور گروه معماری و شهرسازی دانشگاه کردستان در راستای تهیه الگوهای مسکن روستایی استان به درخواست سازمان متولی کار خود را در سال ۱۳۸۵ آغاز نمود.

راهبردهای اجرایی

به منظور کنترل دقیق مطالعات میدانی، تکوین داده‌ها و اشراف بیشتر بر موضوع طراحی الگوی مسکن روستایی؛ کل استان کردستان به چهار بخش تقسیم شد. بخش شمالی استان شامل شهرستانهای بانه و سقز، بخش شرقی شامل شهرستانهای دیواندره و بیجار، بخش غربی شامل شهرستانهای ستندج و مریوان و بخش جنوبی شامل شهرستانهای قروه و کامیاران. تقسیم بندهی فوق براساس ویژگیهای هر شهرستان صورت گرفته

فضاهای، عملکرد فضاهای، واحدهای همسایگی، نیازها و ضرورت‌های معيشی و حتی الگوهای بهینه اقلیمی یک خانه روستایی کاملاً متفاوت از مسکن شهری است. تفکیک عملکردها و جانمایی فضاهای در یک خانه روستایی به همان خشکی ارتباط بین فضاهای در خانه شهری نیست. فضاهای در خانه روستایی دارای چندین عملکرد هستند. هر اتاق خانه روستایی؛ هم جنبه یک اتاق مستقل را دارد و هم خود یک اتاق نشیمن است (گونه شناسی مسکن استان کردستان جلد ۹ ص ۱۲). در طراحی مسکن روستایی باید به تفاوت‌های محتویاتی مسکن روستایی با دیگر انواع مسکن توجه ویژه‌ای معطوف کرد.

طراحی مسکن روستایی دارای ویژگی‌های خاص خود است. مفاهیمی نظیر ابعاد و اندازه فضاهای، تنوع فضاهای، عملکرد فضاهای، واحدهای همسایگی، نیازها و ضرورت‌های معيشی و حتی الگوهای بهینه اقلیمی یک خانه روستایی کاملاً متفاوت از مسکن شهری است

طراح در نگاه خود به مسکن روستایی باید به ضرورت حفظ سادگی و سهولت روابط فضایی و دسترسی‌های داخلی خانه و جزء فضاهای با یکدیگر پاییند بوده و به مختصات محیط زیبای روستا، فرم و هندسه ساده و خالص و حجم بوم گرا و ارگانیک مسکن روستایی دقت نماید. مهمترین عامل در طراحی مسکن روستایی «کارآمدی» است. ارتباط

بود و توسط خود آنان نیز تکمیل گردید. پرسشنامه نوع دوم حاوی سوالاتی در خصوص شیوه‌های اجرایی، مصالح و روش‌های ساختمان سازی بومی بود. این پرسشنامه توسط معماران تجربی بومی و اشخاص خبره محلی که دست اندک احداث ساختمان بودند تکمیل گردید.

مفهوم طراحی مسکن روستایی

معماری مسکن روستایی ایران به لحاظ ماهیت کارکردی و پاسخگویی به نیازهای انسانی، فعالیتهای مردمی، عناصر تولیدی و محیط زیست، مجموعه‌ای همگن و متشكل با هویت کالبدی خاص را تشکیل می‌دهد که تجلی کننده ارتباطات، کارکردها و نقش چند عملکردی فضاهاست. این هویت از نفس سکونت و شیوه زیست در روستا نشأت می‌گیرد (آدریانو آپاگونولو، معماری بومی، ص ۸۱). مسکن عمدت‌ترین عنصر تشکیل دهنده بافت روستاها است. سازمان فضایی و نحوه استقرار و ساخت آن بیانگر کیفیت استفاده از محیط و تاثیر اقتصاد، سنتها و هنجارهای حاکم بر جامعه روستایی است. با توجه به کاستی‌های موجود در واحدهای مسکونی روستایی شاخصهای برخورداری از تسهیلات بهداشتی، دوام و ماندگاری سازه‌ای، دوام مصالح، قیمت مسکن به درآمد خانوار، توسعه پایدار و سنددار کردن زمینهای روستایی به عنوان شاخصهای مستقیم و مرتبه باید مد نظر قرار گیرند (سرتیپی پور محسن، مجله هنرهای زیبا، ص ۴۳).

طراحی مسکن روستایی دارای ویژگی‌های خاص خود است. مفاهیمی نظیر ابعاد و اندازه فضاهای، تنوع

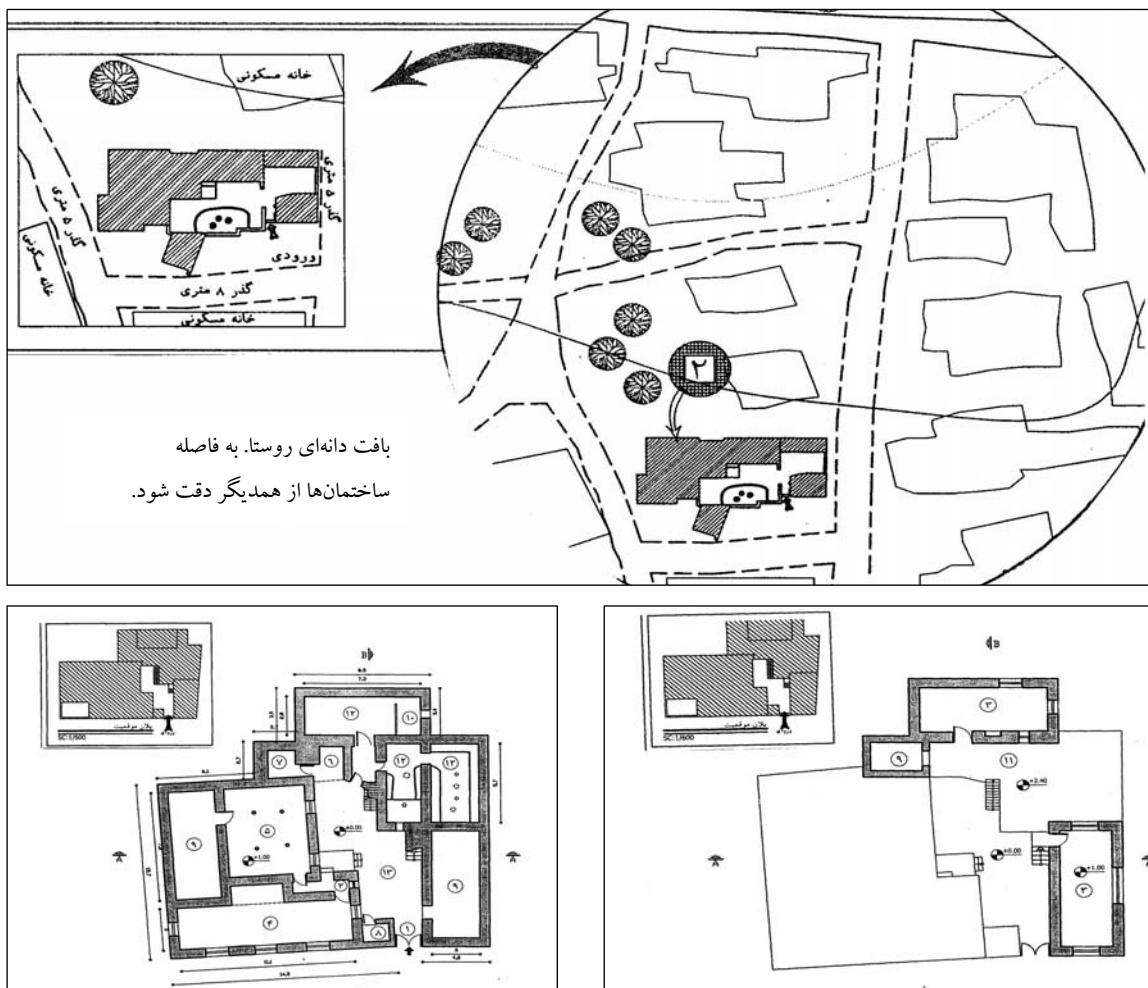
لحاظ معیشت کشاورزی-دامداری و نورگیری دارای مزایای فراوانی است. در حقیقت این نوع بافت تحت تاثیر کارکردهای معیشتی شکل گرفته و در طول زمان تکوین یافته است. اغلب روستاهای شهرستانهای دیواندره و بیجار در زمینهای مسطح و هموار قرار گرفته و دارای بافت دانه‌ای هستند (ویسی، صلاح الدین؛ ۱۳۸۷، ص ۷۲). تعداد کمی از روستاهای نیز ماهیت دشتی-کوهپایه‌ای دارند. بافت روستاهای شهرستانهای شرقی استان کردستان به

سهله و روان و امکان حداکثر بهره‌وری از فضاهای در اولویت قرار دارد.

ویژگی‌های بافت دانه‌ای

منظور از بافت دانه‌ای، مجموعه ساختمانهایی است که به صورت تک واحدی مجزا از سایر ساختمانهای مسکونی دیگر شکل گرفته و حالت ویلایی دارند. این عبارت در مقابل بافت‌های متراکم و بهم چسبیده قابل تعریف و تمايز است. بافت دانه‌ای (نقشه شماره ۱) از

نقشه شماره ۱: نمونه بافت دانه‌ای و پلان طبقات یک ساختمان مسکونی از نوع گونه دشتی در منطقه دیواندره.

مأخذ: مطالعات جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۴

بافت دانهای معمولاً در روستاهای قابل شهود است که از شیب ملایمی برخوردار باشند. در این راستا هر جا که زمین قابل تصرف بوده، روستاهای غیر متراکم با حداکثر وسعت به وجود آمدند.

حداکثر وسعت به وجود آمده اند. متوسط مساحت واحدهای مسکونی این روستاهای حدود ۲۰۰-۳۰۰ مترمربع می باشد که در آن تراکم فضایی-عملکردی پلان در طبقه همکف است. تقریباً غیر از فضای دیواخان (اتاق پذیرایی و مهمان) سایر فضاهای در طبقه همکف مستقر می شوند (نقشه شماره ۱). خانه روستایی در این منطقه دارای ورودیهای متعدد از جمله ورودی انسان، ورودی دام و ورودی خدمات و انبارها می باشد. مسکن بومی به نحوی ساخته شده است که دسترسی وسیله نقلیه کشاورزی را به موقعیت فضاهای خدماتی مسکن امکان پذیر می سازد زیرا نگهداری علوفه و خوارک دام برای مصرف در فصل پاییز و زمستان برای روستاییانی که دارای معیشت حرفه ای دامداری هستند حیاتی می باشد.

اصول کلی معماری بومی واحدهای

مسکونی مرتبط با مرغولوژی زمین

۱. تنوع و مساحت فضاهای در گونه های دشتی نسبت به گونه های کوهستانی خیلی بیشتر است.
۲. در گونه دشتی تراکم فضاهای در پلان متعلق به طبقه همکف می باشد اما در معماری پلکانی هر طبقه دارای حد متوسطی از فضاهاست.
۳. معماری گونه دشتی عمده از فرم و شکل هندسی U و L شکل چهار یا سه طرف باز برخوردار

صورت مسکن تک واحدی ویلایی بوده و معمولاً حدود ۵۰-۱۰۰ واحد ساختمانی در منطقه گسترهای از محدوده روستا پراکنده شده اند (جدول شماره ۱). هر واحد مسکونی در فضای باز همچوar خود فعالیتهای مرتبط با معیشت را دربر دارد. از آنجا که در هر خانه مسکونی به طور تقریبی ۴۰ راس دام سبک و حدود ۶ راس دام سنگین توسط روستاییان نگهداری می شود لذا معیشت کشاورزی- دامداری در شکل دهی مسکن روستایی این منطقه نقش مهمی به عهده دارد (سرشماری نفوس و مسکن عمومی سال ۱۳۸۵).

فضای باز همچوar واحدهای مسکونی اغلب محل تجمع علوفه (تایه در زبان کردی)، محل خرمن (تصویر شماره ۱)، محل نگهداری ادوات کشاورزی از قبیل گاوآهن، شش خیش، تریلی، خرمنکوب و...؛ محل انباشت برف در زمستانها، محل نگهداری طیور، محل انباشت فضولات دامی (پاکوت در زبان محلی) و محل حرکت ماشین آلات کشاورزی برای انتقال محصولات کشاورزی و انبار کردن آنها و ... است. لازم است تریلی و تراکتور تا حد امکان به انبارهای علوفه و انبارهای گندم و جو نزدیک شوند تا از طریق باراندازها (دریچه هایی در نمای انبارها به فاصله ۸۰ سانتی متر از کف زمین و به ابعاد $1/۵۰ \times ۱/۳۰$ متر) محصولات کشاورزی خیلی آسان وارد انبارها شوند. در روستاهای منطقه هر واحد حدود ۱۰-۵۰ متر از دیگری فاصله دارد. در مرکز بافت روستا ممکن است برخی واحدها از یک یا دو طرف به پلاک همسایه محدود شده باشند اما این موضوع به عمومیت بحث خدشهای وارد نمی نماید.

بافت دانهای معمولاً در روستاهایی قابل شهود است که از شیب ملایمی برخوردار باشند. در این راستا هر جا که زمین قابل تصرف بوده، روستاهای غیر متراکم با

تصویر شماره ۱: عنصر فضایی کوتان با ورودی مستقل

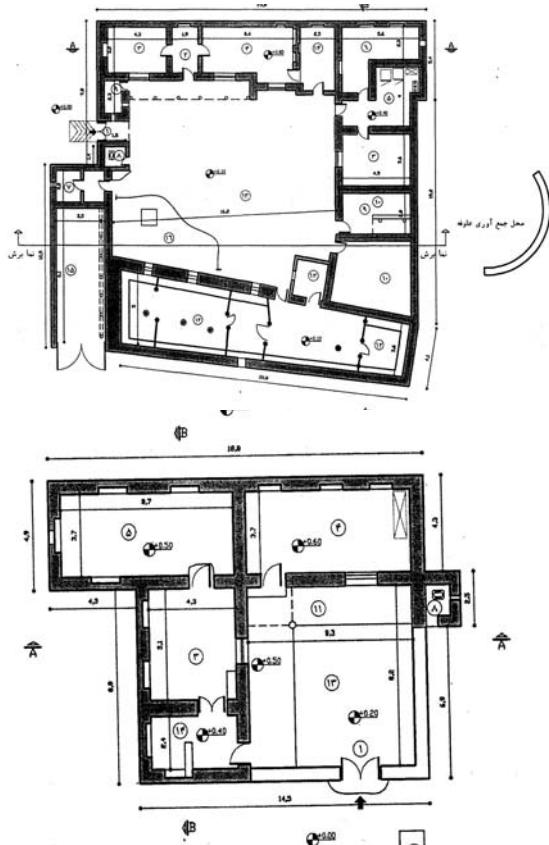

تصویر شماره ۲: پچه واحد اجتماع عموم دام روستا گونه‌های دشتی (روستای قوچاق، دیواندره)

۶. استفاده بهینه از شیب زمین و چشم‌انداز سرسیز روستا از طریق ایوانهای برونگرا. تقریباً در اغلب واحدهای مسکونی قسمت دیواخان برونگرا بوده و با ایوان در ارتباط است. معمولاً دیواخان در طبقه اول قرار می‌گیرد.

۷. ترکیب معماری با خصوصیات اقلیمی و توپوگرافی منطقه به صورتی که نوعی معماری ارگانیگ در کل روستاهای قابل مشاهده است.

است بطوریکه اغلب بازشوها به داخل حیاط باز می‌شوند (نقشه شماره ۲). به همین دلیل در این مناطق گونه‌ای خاص از معماری درونگرا وجود دارد، اما در معماری کوهستانی شکل پلاکها مستطیل یک طرف باز و سه طرف پلاک یا عوارض ناهموار طبیعی است.

نقشه شماره ۲: نمونه پلانهای U و L شکل در گونه دشتی؛
مأخذ: مطالعات جهاد دانشگاهی تهران

۴. گونه‌های دشتی اغلب درونگرا هستند بطوریکه بیشترین مساحت بازشوها منطبق با فرم U شکل یا L شکل به داخل حیاط است (تصاویر شماره ۱ و ۲) در حالیکه گونه کوهستانی کاملاً برونگرا می‌باشد.

تصویر شماره ۳: سلول سبز در واحد همسایگی (روستای قوچاق) تصویر شماره ۴: فضای باز مجاور واحدها (روستای قوچاق)

تصویر شماره ۶: ایوان سه طرف باز و بازشوهای رو به حیاط، الگوی درونگرای دشتی (روستای احمدآباد دیواندره)

تصویر شماره ۵: استقرار دیواخان (مهمانخانه) در طبقه اول (روستای قوچاق)

حالیکه در گونه کوهستانی اغلب سنگ رسوبی خشکه چین و چوب می‌باشد (تصویر شماره ۷).

معیشت

مطالعات و آنالیز داده‌های استخراج شده از فرم‌های نظرسنجی شماره یک و همچنین سایر

تصویر شماره ۷: دیوار کاه گل و دیوار سنگی از جنس سنگ گچ محلی (روستای کانی کبود)

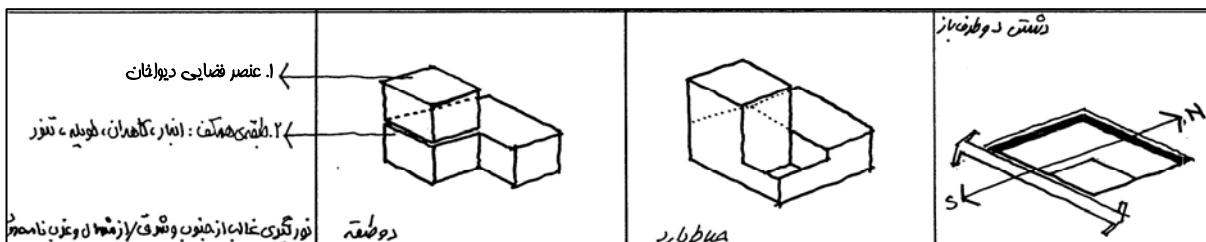
۸. توجه به سلول سبز در کنار واحدها به صورت باغچه و ترکیب معماری با فضای سبز به منظور حفظ هویت روستا (تصویر شماره ۳).

۹. مصالح ساختمانی در معماری دشتی اغلب خشت خام و چوب و نوعی سنگ گچ بومی است در

دیواندره و بیجار دارای ویژگیهای خاص اجتماعی-فرهنگی است که موجب بوجود آمدن شیوه متمایزی از مسکن و روش زیست شده است. معیشت مذکور نیاز به واحدهای مسکونی با بافت دانه‌ای و مساحت گسترده (متوسط ۲۰۰ مترمربع) دارد بطوریکه بتواند فضاهای عملکردی زیر را پوشش دهد:

- ۱- فضاهای زندگی انسان (مالک، مهمان و کارگران با توجه به تعداد زیاد آنها);
- ۲- فضای زیست دام؛
- ۳- انبارهای نگهداری محصولات کشاورزی و علوفه‌های مورد نیاز دام؛
- ۴- فضاهای نگهداری تجهیزات کشاورزی اعم از فضای باز یا بسته.

مطالعات نظری نشان می‌دهد که شغل ساکنین یکی از عوامل مهم و تاثیرگذار در چگونگی چیدمان فضایی واحدهای مسکونی روستایی می‌باشد (گونه شناسی مسکن روستایی، جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران جلد ۳ صص ۲۴-۱۵). واضح است که تیپولوژی مسکن کشاورز با تیپولوژی مسکن باگدار یا پیله ور بسیار متفاوت می‌باشد. این ویژگی‌ها را می‌توان در تفاوت فضاهای مسکونی؛ در تفاوت مساحت آنها و همچنین در تفاوت حوزه بندی فضاهای سلسله مراتب دسترسی به آنها مشاهده نمود. براین اساس می‌توان گونه‌ها و شکل‌های متمایز معماری را دسته بندی نمود. معیشت کشاورزی-دامداری که آمیخته ای از هر دو شغل است در حقیقت نوعی معیشت مختلط یا هبریدی^۳ است این شغل به عنوان معیشت غالب شهرستانهای

دیاگرام شماره ۱: الگوی دو طرف باز با قرارگیری عنصر فضایی شاخص دیواخان در تراز بالاتر از سایر فضاهای (روستای شاه ولی دیواندره)

تنوع معيشتی و شغلی در استان کردستان موجب ظهور گونه خاصی از مسکن موقت فصلی به نام «هه وار» نیز شده است. این شیوه زیست بیشتر با معيشت دامداری و باغداری مناطق غربی استان مرتبط است. این نوع مهاجرت فصلی معمولاً در فصل گرم تابستان اتفاق می‌افتد و موجب تخلیه موقت روستاهای اسکان در کوهپایه‌ها و باغات دامنه کوهها می‌شود.

اشاره کرد که متأثر از نفوذ اقتصادی-اجتماعی جاذبه‌های شهری هستند. در این زمینه تعدادی از روستاهای نقش خوابگاهی را دارا هستند و عملاً الگوی مسکن شهری در ساخت و سازهای جدید آنها نمود کالبدی پیدا کرده است. علاوه بر این، متأثر از روابط نزدیک شهر و روستا، شکل گیری مشاغل خدماتی و گرایش بخشی از جمعیت روستایی به این مشاغل و فصلی شدن کار کشاورزی تغییرات عینی و ذهنی را در نوع نگرش به مسکن روستایی میان ساکنین روستاهای ایجاد کرده است. در روستاهای استان کردستان فضاهایی در میان بافت روستا به

تنوع معيشتی و شغلی در استان کردستان موجب ظهور گونه خاصی از مسکن موقت فصلی به نام «هه وار» نیز شده است. این شیوه زیست بیشتر با معيشت دامداری و باغداری مناطق غربی استان مرتبط است. این نوع مهاجرت فصلی معمولاً در فصل گرم تابستان اتفاق می‌افتد و موجب تخلیه موقت روستاهای اسکان در کوهپایه‌ها و باغات دامنه کوهها می‌شود.

مطالعات نظری نشان می‌دهد که شغل ساکنین یکی از عوامل مهم و تاثیرگذار در چگونگی چیدمان فضایی واحدهای مسکونی روستایی می‌باشد

از آنجا که سکونت در هه وار کوتاه مدت می‌باشد و مسکن اصلی خانوار به شمار نمی‌آید لذا نمی‌تواند به عنوان معیار تعیین کننده الگوی مسکن روستایی محسوب گردد.

در چارچوب بحث معيشت لازم است به الگوی تعدادی از مساکن روستاهای واقع در حوزه نفوذ شهرها

جدول شماره ۲: نسبت زیربنای بخش دامی خانه‌ای روستایی استان کردستان به کل مساحت زمین خانه در گونه‌های برداشت شده (سال ۱۳۸۴-۸۵)

گونه مسکونی	تعداد گونه مسکونی (واحد)	میانگین موجود (مترا مربع)	میانگین مساحت زمین گونه‌های موجود	میانگین زیربنای بخش دامی گونه‌های موجود (مترا مربع)	نسبت سطح بخش دامی به کل عرصه (درصد)
کشاورز	۶۱	۲۷۰	۸۶/۵	%۳۲	
دامدار - دامپرور	۱۲	۱۹۳/۵	۱۰۶	%۵۴/۸	
کشاورز - دامدار	۸	۳۱۸/۲۵	۸۷/۹	%۲۷/۶	
کشاورز - باغدار	۱	۱۴۲	۴۶	%۳۲/۴	
باغدار - دامدار	۵	۹۷/۶	۵۳/۲	%۵۴/۵	
سایر معيشتها	۳۱	۲۰۸/۴	۵۶	%۲۶/۹	
میانگین یا جمع کل	۱۱۸	۲۴۱	۷۹	%۳۳	

مانند: مطالعات جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران جلد ۹ ص ۵۰.

جدول شماره ۳: سرانه‌های پیشنهادی نظام دامپروری کشور برای واحدهای دامداری صنعتی

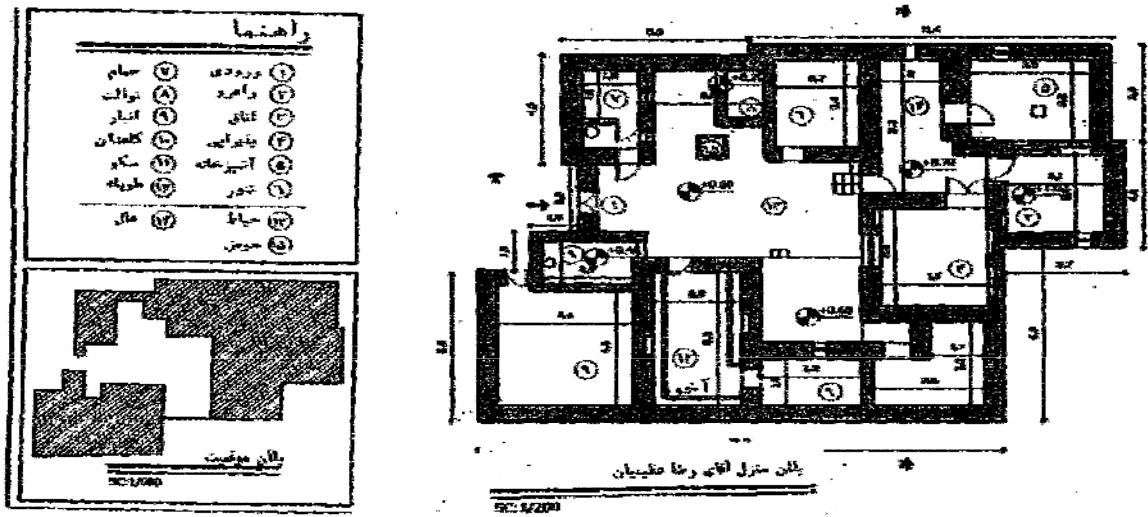
جمع سرانه‌ها (مترمربع)	سرانه غیر مسقف (مترمربع)	سرانه سقف (مترمربع)	فضاهای	نوع دام
۱۵	۱۰	۵	جایگاه گاو	گاو شیرده و خشک دور گه و اصل
۳/۸	۲/۵	۱/۳	تله‌سه پای کل تا زایش	
۱/۵	۱	۰/۵	گوساله نر و ماده تا ماهگی ۱۲	
۰/۶	۰/۴	۰/۲	گوساله دانی (نوزاد)	
۰/۲۵	-	۳/۲۵	انبار علوفه و کنسانتره	
۶	۴	۲	جایگاه	
۱/۷۵	۰/۷۵	۱/۷۵	انبار علوفه و کنسانتره	
۲/۴	۱/۶	۰/۸	جایگاه	
۰/۵۱	۰/۸۳	۰/۱۳	انبار علوفه و کنسانتره	بز و میش (دام سبک)

مانخد: نظام دامپروری کشور، ۱۳۸۵، صص ۴۰ و ۴۳ و ۴۵

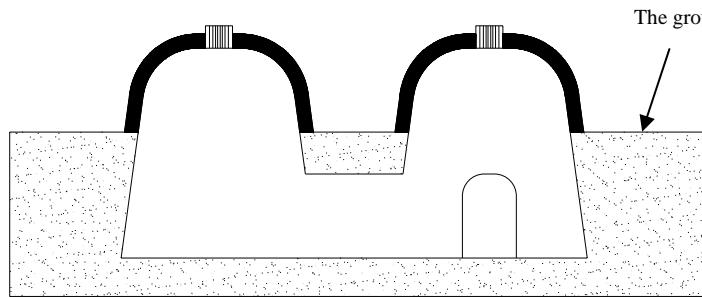
اصول کلی معماری بومی واحدهای مسکونی مرتبط با معیشت

۱. بافت دانه‌ای و متمایز واحدهای مسکونی با عرصه و اعیان مشخص.
۲. ترکیب منطقی-عملکردی فضاهای انسان-دام-خدمات (نقشه شماره ۳).
۳. مساحت زیاد زیر بنا با تمرکز تراکم فضاهادر طبقه همکف.
۴. عدم تقسیک کامل حوزه های عملکردی به لحاظ مسائل امنیتی و ضرورت سرکشی مداوم و کنترل حوزه زیست دامها توسط دامداران و کشاورزان.
۵. ضرورت وجود فضایی حیاط مانند برای نگهداری دامها در فصول گرم سال به نام (کوتان).
۶. استقرار انبارها در تراز پایین تر از حیاط.
۷. تغییر و تنظیم مساحت مربوط به قسمت معیشت

تبعیت از نیازهای دامداری بوجود آمده است. مهمترین فضاهای این حوزه عبارتند از «پچه» و «مولگه». پچه محل تجمع و استقرار موقت دامها در صحگاهان بوده و فضایی در مرکز بافت روستا است که گنجایش حدود ۱۰۰۰ راس دام را دارا می‌باشد. پچه محلی است که صحبتها روستاییان پس از شیر دوشی دامها آنها را به پچه (تصویر شماره ۲) می‌آورند. پس از اینکه همه دامها در پچه جمع شدند چوپان آنها را به سمت چراگاهها هدایت می‌نماید. دسترسی پچه به آب آشامیدنی مورد نیاز دام ضروری است. مولگه در خارج بافت روستا قرار دارد و محل استراحت دامها در ظهر است. زمین مولگه جزو زمینهای شش دانگی روستاییان محسوب شده و هیچکس حق تصرف آنرا ندارد. مولگه اغلب در کنار رودخانه‌ها یا چشمه‌های پرآب قرار دارد و از سوی دیگر به چراگاهها متنه می‌گردد.

نقشه شماره ۳: مساحت زیاد زیربنا و پیچیدگی پلان در الگوهای دشتی

تصویر شماره ۸: عنصر فضایی-عملکردی زاغه در گونه دشتی (روستاهای قلعه کنه و احمدآباد دیواندره)

معیشت موجب بروز رفتارهای متفاوتی در زندگی روزمره روستاییان شده است. از آنجا که تفکیک بخش‌های زیستی و معیشتی به دلایل متعدد امکان‌پذیر نیست لذا پاسخ به رفتارهای در ارتباط با معیشت موجب شکل‌گیری نوعی از فضاهای مخصوص می‌شود

۲- معیشت موجب بروز رفتارهای متفاوتی در زندگی روزمره روستاییان شده است. از آنجا که تفکیک بخش‌های زیستی و معیشتی به دلایل متعدد امکان‌پذیر نیست لذا پاسخ به رفتارهای در ارتباط با معیشت موجب شکل‌گیری نوعی از فضاهای مخصوص می‌شود. مثلاً نیاز به نگهداری دامها در فصول گرم در کوتان و شیردوشی صبح و عصر دامها در این فضا موجب می‌شود که کوتان جزء موثری از یک ساختمان روستایی در کنار حیاط باشد. آنقدر که زندگی انسان از حیاط تاثیر می‌گیرد زندگی دام از کوتان تاثیر می‌پذیرد.

۳- طراحی فضاهای معیشتی باید طبق ضوابط و معیارهای نظام دامپروری کشور بوده و تمام موارد مربوط به بهداشت فضاهای، عملکردها و فیلترهای ارتباطی بین فضای زیستی و دام در نظر گرفته شوند. منفک کردن بخش معیشتی و زیستی به علت نیاز به سرکشی‌های روزانه و نیاز به کنترل مدام دام پیشنهاد نمی‌گردد.

۴- در روستاهای دشتی تا حد امکان واحدها از همدیگر فاصله داشته باشند.

۵- در طرحهای هادی روستایی به مسائل مرتبط با معیشت و پیش‌بینی «پچه» دقت کافی شود.

خانوار، بطوریکه همراه با تغییر نوع معیشت زیربنای ساختمان و سطح اشغال نیز تغییر یابد.

۸. وجود گرایشهای جدید در چیدمان فضایی مسکن روستایی با توجه به توسعه شغل‌های خدماتی و گسترش روابط شهر و روستا.

۹. وجود عنصر فضایی-عملکردی تحت عنوان «زاغه» در ترازی پایین تر از همکف جهت نگهداری دامها و علوفه بویژه در روستاهای منطقه اوباتو از جمله روستاهای قوچاق، باشقلاق، کانی شیرین، تگریاری و ...

بحث و نتیجه گیری

طراحی الگوی مسکن روستایی نیازمند رعایت اصول و معیارهایی غیر از یک فضای مسکونی صرف است. تلاش در راستای حفظ ارزش‌های محیط روستایی و احیای سنتها و فضاهای در ارتباط با فعالیت روستاییان در میزان موفقیت الگوی مسکن روستایی بسیار موثر است. هر واحد فضایی به صورت یک سلول مستقل در کنار سایر فضاهای شکل می‌گیرد. به طور کلی مهمترین تاثیرات معیشت بر قوام یافتن الگوی مسکن عبارتند از:

۱- نظام معیشت موجب شکل‌گیری تعدد و تنوع خاصی از فضاهای می‌شود که نتیجه آن توسعه سطح زیربنای مسکن است. در مسکن روستایی شهرستانهای دیواندره و بیجار مساحت فضاهای معیشتی برابر با بیشتر از فضاهای زیستی است. مهمترین سلولها یا واحدهای فضایی از معیشت کشاورزی دامداری تاثیر پذیرفته‌اند از جمله: کوتان، انبارهای علوفه، آغلهای متعدد دام، تایه (دپوی گیاه در محیط باز معمولاً بالای پشت بام)، زنبوردانی، مرغدانی. نظام استقرار، ترکیب بندهی و ارتباطات این فضاهای پیکره واحد مسکونی روستایی را شکل می‌دهند.

منابع

- ۱- آدریانو آپاگونولو و سایرین، معماری بومی، مؤسسه علمی و فرهنگی فضا، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۴.
- ۲- تقوی نعمت...، جمعیت و تنظیم خانواده، نشر دانیال، چاپ یازدهم، تبریز، ۱۳۸۲.
- ۳- تنکابنی ور سیدمهدی، اصول مقاوم سازی ساختمانها، انتشارات آزاده، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۴.
- ۴- بهروز جانی پور و همکاران، گونه شناسی مسکن روستایی استان کردستان، گروه پژوهشی معماری و طراحی محیط جهاد دانشگاهی پردیس هنرهای زیبا، جلد ۹، کارفرما بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۸۵.
- ۵- علیزاده هوشمند و همکاران، طرح پژوهشی - کاربردی تهیه الگوی مسکن روستایی استان کردستان، مطالعات و نقشه‌های اجرایی، کارفرما بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان کردستان، سندج، ۱۳۸۶.
- ۶- سرتیپی پور محسن، شاخصهای معماری مسکن روستایی در ایران، نشریه علمی پژوهشی «هنرهای زیبا»، شماره ۲۲ تابستان، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۸۴.
- ۷- ویسی صلاح الدین، شناخت و تحلیل واحدهای فضایی روستاهای منطقه اوباتو، میدان مطالعه شهرستان دیواندره، اولین کنفرانس بین المللی سکونتگاههای زاگرس، سندج، ایران، ۱۳۸۷.

8- Hiran D.Dias and B.W.E. Wickramanayake, 1983, Mnual for Training in Rural Development Planning, publisher: Human Settlements Division Asian Institute of Technology, Bangkok, Thailand.

9- Local Level Planning and Rural Development: Alternative Strategies, 1980, Bangkok: United Nation, Asian Pacific Development Institute.

۶- از نظر اقلیمی نظام استقرار فضاهای باید به صورتی باشد که انبارها، کاهدان، گیاهدان و سایر فضاهای خدماتی در مرز بیرونی ساختمان قرار گیرند. در لایه بعدی فضاهای دام، طیور و زنبوردانی قرار گیرد و در لایه داخل فضاهای زیستی توسط بخش‌های فوق تا حد امکان محاط شوند به صورتی که بخش خدمات مانند یک فضای فیلتر حرارتی عمل کنند.

۷- کدهای ارتفاعی فضای زیستی بالاتر از سایر فضاهای طراحی شود.

پی‌نوشت

۱- این مقاله بخشنی از پژوهش تیمی گروههای معماری و شهرسازی دانشگاه کردستان است که به درخواست بنیاد مسکن استان کردستان در سال ۱۳۸۵ آغاز گردید و در بهمن سال ۱۳۸۶ به اتمام رسید. سرپرست تیم آقای دکتر علیزاده و سایر همکاران عبارتند از مهندس مولانایی، مهندس بهرامی، مهندس لاهورپور و مهندس بنفشه. پژوهش از نوع کاربردی - بنیادی است. مسئولیت طراحی الگوی مسکن شهرستانهای دیواندره و بیجار با نگارنده مقاله بوده است.

۲- سلوکاریزاسیون به معنای ایجاد یک مجموعه سلولی است و در اصطلاح معماری به بافتها و فضاهایی اطلاق می‌شود که مانند اجزای یک پازل کنار همدیگر چیده شده‌اند. در این شیوه تکامل فضاهای واحدهای فضایی در طول زمان بر حسب نیازهای جدید مالک توسعه یافته اند و اغلب دارای فرم کلاسیک (هندسه اقلیدسی) نیستند و به آسانی در مربع یا مستطیل محاط نمی‌شوند. ارگانیک بودن فضای بافت شاخصه اصلی این شیوه است. اغلب بافت‌های سنتی معماری ایران با کوچه‌های پر پیچ و خم و بافت‌های نامنظم از چنین نظامی تبعیت می‌نمایند.

۳- Hybrid , Hybrity به معنای دو رگه، مختلط، پیوندی و چند نژادی است. منظور از هیبرید در این مقاله نوعی از معيشت‌های ترکیبی است. به عنوان مثال می‌توان به کشاورزی - دامداری، کشاورزی - باغداری یا باغداری - دامداری اشاره نمود.